

KILPAILUN AIKAKAUDEN HEROOISISTA KASVATUSIHANTEISTA JA SUBJEKTIVITEETISTA

Jani Pulkki

Johdanto

Nykyinen puhe kilpailuyhteiskunnasta ja kilpailuvaltiosta tuo esiin kilpailun lisääntyneen ja muuttuneen merkityksen ihmisen elämismää-
ilmassa. Paljon keskustelua onkin herättänyt se 1900-luvun loppupuolella alkanut ideologinen muutos, joka on koettu uusliberalismin esiin-
marsina. Uusliberalismissa hyvinvointivaltiota syytetään holhouksesta ja yksilön vapauden sekä omistusoikeuden loukkaamisesta (Kymlica 2002, 102–103) ja yksilön toivotaan ottavan entistä enemmän vastuuta itsestään. Uusliberalismin puitteissa vastuu toteutuu kilpailussa ja markkinoilla. Myös koulutus ja kasvatusta osana muuta yhteiskuntaa ovat saaneet osansa tällaisesta kehityksestä (Hilpelä 2003; Värrö 2002).

Tässä kirjoituksessa kuvataan kilpailuajattelun kehitystä osana nykymuotoisten kansallisvaltioiden muotoutumisen prosessia. Nykyistä aikaamme kutsutaan *kilpailun aikakaudeksi* viitaten väkivaltaisen resurssien tavoittelun suhteelliseen rauhanomaistumiseen ja sivilisoitumiseen. Kilpailun aikakausi merkitsee, että ennen vapaasti (ja usein väkivaltaisesti) kilpaillut resurssit tulevat valtiollisen sääntelyn kohteeksi.

Tarkastelen kilpailun aikakauden muotoutumista hyve-eettisen kasvatusfilosofian keinoin. Analyoin erityisesti *kilpailullisen habituksen* historiallista muotoutumista. Habitus on ”sisäistynyt ja ruumiillistunut toimintataipumus”, joka on sekä rakenteellinen että subjektiivinen (Sulkunen 2006, 139–141). Habitus sitoo sosiaaliset rakenteet ja yksilön toisiinsa osoittaen sosiaalisten rakenteiden sisäistymisen toimintataipumukseksi, eräänlaiseksi ”pelisilmäksi” tai havaitsemis- ja jaotteluperiaatteiksi (Bourdieu 1998, 36, 149).

Kilpailullisen habituksen lisäksi ja rinnalla tarkastelen myös minätekniikan ja moraalisubjektin historiaa kilpailun viitekehyksessä *Minätekniikka* tarkoittaa sellaista kulttuurisesti ehdollistunutta käytäntöä, jonka avulla yksilö rakentaa minuuttaan saavuttaakseen erilaisia tavoitteita, kuten onnellisuutta ja menestystä (Foucault 1988). *Moraalisubjektius* tarkoittaa, että moraaliin ja moraaliseen toimijuuteen sisältyy käyttäytymissääntöjen lisäksi tietynlainen suhde itseen, kun ihminen soveltaa ja sisäistää moraaliperiaatteita (Foucault 1999, 134–135). Moraalisubjektius kehittyy aina tiettyjen jaettujen ajattelutapojen, uskomuksien ja suhtautumistapojen kontekstissa.

Aggressio ja kilpailu nähdään tässä sekä sisäsyntyisenä että oppittuna. Ihmisellä on synnynnäinen mahdollisuus väkivaltaiseen resurssien jakamiseen sekä solidaariseen resurssien jakamiseen ja yhteistyöhön. Sosiaalinen ympäristö, yhteiskunta ja kulttuuri määrittelevät sen, mitä halutaan oppia ja arvostaa kasvatusihanteina. (Ks. Gat 2006, 36–41.) Kohtalo tai luonto eivät vie ihmistä lisääntyvään kulutukseen ja niukkuuteen sekä näistä johtuviin resurssikonflikteihin ja luonnontuhoihin. Sen sijana erilaisia tapoja jakaa ja käyttää resursseja sekä ymmärtää niiden niukkuus voidaan oppia. Oppimista edesauttaa sen ymmärtäminen, kuinka kilpailu on rakentunut minuuksiin itsestäänselvyydeksi. Tätä kautta kilpailua voidaan kyseenalaistaa.

Tässä kirjoituksessa halutaan ymmärtää sitä, miten ihmisen minuus ja moraalit ovat muotoutuneet suhteessa kilpailunhaluun sekä voitonhimoon. Kilpailun tarkastelu on ideaalituypista, eli yksittäiset ilmenemismuodot sivuuttavaa. Tarkoitukseni on käsitellä kilpailua yleisellä tasolla, kilpailun kehittymisen prosesseina, joita ei ole mah-

dollista useinkaan ajoittaa tarkasti. Kilpailunhaluisen minuuden ja moraalin muotoutumisen kuvauksen kautta opimme ymmärtämään myös nykyaikaisen kilpailuhengen muotoutumista.

Kilpailunhalun muotoutumista tarkastellaan herooinen eetoksen historiana. Herooinen eetos kuvaa myös nykyajassa tunnistettavia kasvatusihanteita. Heroisuus viittaa sankarillisiin ihanteisiin, ihanteissaan muita ylemmäksi pyrkivään, rohkeaan, kunnianarvoiseen ja dynaamiseen yksilöön, myös ihailtuun ”johtajatyyppiin”. Tarkastelu etenee kilpailun aikakaudesta kohti subjektiviteetin ja itsekasvatuksen teemoja. Liikkeelle lähdetään modernin valtion syntyperiaatteista suhteessa kilpailuun.

Valtion synty väkivaltaisia kilpailukeinoja rajoittamalla

Norbert Elias (1897–1990) mukaan modernit (erityisesti länsimaiset) yhteiskunnat ovat väkivallan ja verotuksen monopoleja. Kehitystä tällaiseksi yhteiskunnaksi voidaan jäljittää ennen modernien valtioiden järjestelmää vallinneeseen ”luonnontilaan”. Tässä tilassa sosiaalisten yksiköiden vapaata kilpailua erilaisista resursseista ei rajoittanut mikään keskusvalta. Kilpailu ja/tai taistelu vallasta ja muista resursseista oli suhteellisten vapaata. Tässä vapaassa kilpailussa osa toimijoista pärjäsi toisia paremmin ja resurssien hallinta valikoitui vähitellen entistä harvempien toimijoiden käsiin. Muodostui yhä suurempia sosiaalisia yksiköitä, kun suuri osa kilpailijoista eliminoitui pois kilpailuista. Tässä prosessissa valta verotukseen ja väkivaltaan monopolisoitui hiljalleen yhdelle auktoriteetille tietyllä alueella. (Elias 1982, 104–107; van Krieken 2005, 96–97.)

Mitä suuremmiksi resursseja kontrolloivat sosiaaliset yksiköt muodostuvat erilaisten maasta ja vallasta käytyjen sotien, valloitusten ja ryöstöjen kautta, sitä monimutkaisemmaksi alueiden hallinta käy. Hallintaan ja veronkantoon tarvitaan yhä suurempi joukko erilaisia virkamiehiä ja entistä monimuotoisempia työnkuvia, ja hallitsija tulee myös riippuvaisemmaksi valtansa toimeenpanijoista ja yhteiskunnasta.

Sosiaalisten funktioiden yhä pidemmälle menevä eriytyminen mahdollistaa samalla väkivallan ja verotuksen monopolin pysyväluontoiseman hallinnon. Modernin valtion luonne saavutetaan karkeissa yleispiirteissään väkivallan ja verotuksen monopolin vakiintuessa keskusvallalle (1000-luvulla Frankkivaltakunnassa). Keskusvallan väkivallan monopoli mahdollistaa verojenkannon joka puolestaan tekee mahdolliseksi armeijan ylläpidon. (Elias 1982, 104–105, 108–111.)

Kilpailuksi ymmärretään tässä sosiaalinen toiminta, jossa vähintään kaksi toimijaa tavoittelee niukkaa resurssia sääntöjen puitteissa. *Vapaa kilpailu* puolestaan tarkoittaa taistelua niistä resursseista, jotka eivät ole kenenkään hallinnassa tai sääntelyssä. Absolutistinen valtio saattoi ottaa kilpailujen säätelijän roolin, kun tietyt ruhtinaat olivat taistelleen itselleen riittävästi valtaa ja vapaa kilpailu saatettiin poistaa valtion sisällä. Vallan kasvattaminen suhteellisen vakiintuneeksi väkivallan monopoliksi teki mahdolliseksi kieltää enin väkivalta resurssien tavoittelusta. (Elias 1982, 3, 112–113; Elias 1998, 51, 54, 146, 150; van Krieken 2005, 93–99.)

Vallan siis ensin kasaannuttua ja keskityttyä harvojen käsiin, siitä saattoi tulla entistä monimuotoisemmin ihmisten arkielämään ja subjektiviteettiin vaikuttavaa. Kilpailu ruhtinaiden välillä laajentui kattamaan yhä suuremman osan ihmisistä ja tämä edellytti kilpailun tarkempaa säätelyä, kontrollia ja rauhanomaistumista. Väkivaltaisia kilpailuja (esim. kaksintaistelut) kiellettiin ja kilpailujen väkivaltaisia piirteitä sivilisoitiin, eli saatettiin entistä tarkempaan normatiiviseen kontrolliin. Aggressiivisten yllykkeiden oli löydettävä kilpailussa sallittuja ilmaisutapoja, joita ei pidetty väkivaltaisina. Kun kilpailuista alettiin yhä enemmän karsia fyysistä väkivaltaa ja sen uhkaa, saattoi myös kilpailu ja taloudellinen toiminta nykymielessä syntyä. (Elias 1982, 108–111; Elias 1998, 114–115, 150.)

Siirryttäessä vapaasta kilpailusta (säädelyyn) kilpailuun sanan nykymielessä ihminen oppi myös hillitsemään elämellisen väkivaltaisia yllykkeitään ja viettejään omaksumalla ”sivistyneitä” tapoja. Erilaisten tapojen ja sääntöjen muotoutumisen keskeinen historiallinen konteksti olivat hovit, joista rahvaskin sai elämisen malleja. Vähittäinen siirtymä

säädelyyn kilpailuun muutti ihmisen tapoja, tunteita, persoonallisuutta, mentaliteettia ja koko sitä tapaa, jolla ihminen ohjaa itseänsä. Sosiaaliset tavat ja rajoitukset muuntuivat yksilön sisäisiksi rajoitteiksi. Se taistelu, jota ennen käytiin varsin vapaasti ihmisten välillä, muuttui paljolti ihmisen sisäiseksi taisteluksi. Ylipäänsä ihmisen vaistonvarainen toiminta ja affektiivinen elämä tulivat enemmän kontrollin piiriin ja yhteiskunnallinen kontrolli sisäistyi ihmisen subjektiviteettiin. (Elias 1998, 49–63, 117–121, 148; van Krieken 2005, 81–103; Räisänen 2004, 1.)

Väkivaltaiset intohimot ja rauhanomaiset intressit

Edellä kuvattuun väkivaltaisten resurssien tavoittelukeinojen rauhanomaistumiseen ja säätelyyn nykymuotoisiksi kilpailuiksi liittyy Albert Hirschmanin (1981) mukaillen intohimojen (passiot) ja intressien eronteko. Tämä tärkeä kategoriaero kapitalistisen yhteiskunnan synnyn ymmärtämisessä voi selittää sitä, miksi kilpailuun liittyvistä moraalisesti arvosteltavista intohimoista yleensä vaietaan. Toisaalta intohimojen ja intressien eronteko selittää miksi kilpailusta puhutaan vallan-, voiton-, ja kunnianhimon sijaan lähinnä rationaalisten intressien toteuttamisena.

Kristillisen historian eettiset ohjenuorat erosivat nykyisestä kilpailun aikakaudesta radikaalisti. Ne voi tiivistää kirkkoisä Augustinuksen (354–430) tavoin kolmeen kohtaan, joissa kielletään (1) rahan ja omaisuuden himo, (2) vallanhimo sekä (3) seksuaalinen himo. Tällaisessa kilpailun aikakautta ja nykyaikaista valtiota edeltävässä moraalihorisontissa pyrkimys toisten ylittämiseen ja voittamiseen näyttäytyi selkeästi paheellisena. Myöhäiskeskiajalla ja uudella ajalla tapahtui radikaali moraalihorisontin murros ja mainitut kolme peruspahetta kyseenalaistettiin. Moraalis-sosiaalinen tila kilpailulle avautui. (Hirschman 1981, 9–10.)

Renessanssiaikana kunnian ja maineen ihanteisiin liittyi kreikkalais-roomalaisten tekstien uudelleenarvostus, josta erityisesti aristokra-

tian moraalihorisonttiin tuli vaikutteita. Vallanhimo sai Augustinukselta tuomionsa, mutta häneltä jäi ovi auki herooiselle kunnian(himon) hyveelle siinä mielessä, kun kunnianhimo tukahduttaa ihmisten taloudellista itsekkyyttä ja suuntaa ihmistä kohti suurempaa hyvää (vrt. ristiretket). (Hirschman 1981, 10–11.) Herooinen käsitys ihmisestä ei kuitenkaan sopinut erityisen hyvin ajatuksiin modernista valtiosta demokraattisena massayhteiskuntana.

Sankaritarinoista, uskonnollisista moraalivaatimuksista tai moralisoivasta filosofiasta ei ollut Thomas Hobbesille (1588–1679) yhteiskuntasuunnittelun perustaksi, vaan piti lähteä liikkeelle ihmisestä sellaisena kuin hän on. Sankarillisen ihmiskuvan rinnalle sekä sitä korvaamaan tuli Hobbesin ja Machiavellin (1460–1527) ”realistinen” ajatus ihmisestä. Modernissa ja esimodernissa yhteiskuntasuunnittelussa ihmisen piti hillitä haitallisia intohimoja, jota varten kehitettiin kolme strategiaa. Ensinnäkin uskottiin pakkoon ja tukahduttamiseen ihmisen himojen hillitsemisessä, mutta tämä sopi huonosti liberalistiseen ajatteluun. Toiseksi monet uskoivat siihen, että passiot saatettiin valjastaa yleisen hyvinvoinnin edistämiseen. (Hirschman 1981, 11–20.)

Kolmas, esikapitalistisessa ajattelussa keskeinen strategia ihmisten intohimojen hillitsemisessä lähti siitä, ettei tuhoisia intohimoja voi tukahduttaa hyvillä intohimoilla tai valjastaa yleisen hyvinvoinnin puolesta. Sen sijaan 1700-luvulla tuli yleiseksi ajatustavaksi junailta sosiaalista edistystä asettamalla yhdenlaiset intohimot tasoittamaan ja hillitsemään toisia. Intressistä tulikin esikapitalistisessa ajattelussa sateenvarjokäsite niille intohimoille, joiden oli tarkoitus tasoittaa ja rauhoittaa tuhoisia intohimoja. Esimerkiksi Hobbesilla yhteiskunnan perustamisen ajatus lähtee siitä, että ihmisen intressi rauhaan ja elämään ovat hänen valtaan, rikkauksiin ja maineeseen kohdistuvia intohimoja perustavampia. Suvereeni valta (kuningas) asetetaan juuri kaikkien yläpuolelle villeistä intohimoista johtuvia riitoja ratkomaan ja luomaan puitteet rauhanomaisten intressien mukaiselle toiminnalle. (Hirschman 1981, 20–31; Hobbes 1985, luku 14.)

Olennaista tässä on huomata, että kyse oli nimenomaan yhdenlaisten epäsiivilisoivien intohimojen asettamisesta toisten epäsiivilisoi-

vien passioiden neutraloijiksi. Sivilisoivat passiot, kuten sääli, myötätunto, rakkaus sekä huoli toisesta näyttivät uuden ajan kynnyksellä epärealistilta epäsiivilisoivien passioiden hillitsijöiltä. (Alford 1993, 260–261.) Taustalla oli Hobbesin pessimistinen ihmiskuva, jonka mukaan ihmiselle on ominaista jatkuva ja väsymätön valtataistelu sekä kilpailu rikkauksista, kunniaa ja määräysvallasta (Hobbes 1985, 161). Tällaisen pessimismin taustalta löytyy 1600–1700-lukujen Euroopan lähes jatkuva sotatila, joka teki elintärkeäksi löytää keinoja aateliston ja ruhtinain väkivaltaisen kunnian- ja vallanhimon hillitsemiseen. Intressistä tuli keino tämän saavuttamiseksi. Sen varaan voitiin perustaa uudenlaista yhteiskuntasuunnittelua. (Hirschman 1981, 79.)

Kilpailun nykymerkityksen ymmärtämiseksi on huomattava, että intressi oli 1500-luvun lopussa vielä yleinen moraalinen kategoria, joka viittasi rationaaliseen ja laskelmoivaan tapaan tavoitella omia päämääriä. Platonista asti ihmismotivaatiota oli tarkasteltu alempien intohimojen ja korkeamman järjen vastakkainasettelun kautta. Tässä keskusteluavaruudessa saattoi helposti arvostella vaikkapa voitonhimoa (kreik. *pleonexia*). Uudella ajalla intressistä tuli kolmas, vapauttava ihmistoiminnan selitysmalli järjen ja intohimon vastakohtien väliin. (Hirschman 1981, 32, 42–44; Pulkki 2010.) Intressipuhe teki vaikeaksi artikuloida kilpailuun sisältyviä hyve-eettisiä ongelmia, sillä kilpailu nähdään nykyisin lähtökohtaisesti rationaalisen vapaan subjektin oikeutena ja vapautena.

Epävakaisten ja ennustamattomien passioiden sijaan vakaat ja ennustettavat intressit nähtiin kaupankäynnissä ja teollisuudessa tapoja kultivoivina, pehmentävinä ja sivistävinä asioina (Hirschman 1981, 56–93; Taylor 1989, 214–215, 28). Tällainen ajatus liitetään yhä kilpailuun huolimatta siitä, puhutaanko kilpailusta siinä suorassa mielessä, jossa toisia yritetään voittaa, vai siinä epäsuorassa mielessä, jossa vain tavoitellaan samoja niukkoja resursseja yrittämättä erityisesti voittaa muita. Se, miksi kilpailussa ei nykyään nähdä normaalisti ongelmia, juontaa juurensa muun muassa ajatukseen kaupallisen ja järjestäytyneen kilpailun sivistävyydestä, mitä se suhteessa Norbert Eliasian kuvaamaan vapaaseen kilpailuun olikin.

Jos intressit asetettiin passioiden vastakohtaksi 1600–1700-luvuilla, niin Adam Smithin (1723–1790) osalta tämä vastakkainasettelun aika oli jo ohi. Smith ei jäänyt irralleen tuon vastakohta-asetelman ajattelua muovaavasta merkityksestä, mutta hän ei itse vedonnut tarpeeseen sivistää väkivaltaisia passioita, vaan lähti yksinkertaisesti liikkeelle intressien edistämisen taloudellisista hyödyistä. Bernard de Mandeville (1670–1733) puhui shokeeraavasti yksityisten ”paheiden” julkisesta hyödyllisyydestä, mutta Smith korvasi sanat pahe ja intohimo sellaisilla sanoilla kuin etu ja intressi, joista tuli talousteorian ja liberalistisen yhteiskuntafilosofian keskeisiä käsitteitä. (Hirschman 1981, 16–20, 69.)

Kilpailun aikakausi sai alkunsa monarkian ja aateliston valta-asemaan perustuvan sosiaalisen järjestelmän kehittyessä moderniksi elämänmuodoksi erityisesti liberaalin filosofian sekä modernin tieteen ja teknologian vaikutuksesta. Moderni aika uskoo jättäneensä monet feodaalisen ancien régimeen irrationaalisuudet taakseen, mutta kilpailun aikakauden heroiset piirteet puhuvat toista kieltä. Heroisen menestyksen glorifioinnin hengessä myös monet kilpailun kehityshistoriaan liittyvät aggressiiviset piirteet ja moraaliset ongelmat ovat jääneet tiedostamatta. Näiden tiedostamisen sijaan kilpailuajattelu on voinut ratsastaa modernin valtion taustalla olevalla sotaisten intohimojen tasoittamisen ja uudelleen suuntaamisen ajatuksilla, jotka loivat intressin ajatukselle sen moraalisen aseman ja merkityksen.

Näkemättä kilpailun raadollista historiaa on vaikea orientoitua kasvatuksellisesti sopivalla tavalla tulevaisuuteen ja nähdä sen vaikutusta moraalisubjektiviteettimme muodostumiseen. Seuraavassa luvussa tuodaan esiin, kuinka kilpailusta on tullut ”luonnollista” ja arvostettavaa sekä kasvatuksellisesti neutraalia. Kukaan tunnetuimmista filosofeista ei näytä olevan erityisesti toivonut kilpailuyhteiskuntaa siinä mielessä, kun siihen sisältyy hyveeksi ajateltua kilpailunhalua tai voitonhimoa. Sen sijaan yleinen pyrkimys on ollut kohti vapautta ja tasa-arvoa, joiden yhteiskunnallisesta operationalisoinnista on sitten seurannut kilpailua. Toisin sanoen sivilisaatiomme kasvatuksellinen

ja moraalinen suhde kilpailun on hämmentynyt ja selkiytymätön, ja nähdäkseni se vaatii selkiyttämistä, mitä tässä onkin tarkoitus.

Tasa-arvo ja vapaus kilpailuna

Ehkä vahvimmat ideologiset muutosvoimat pyrittäessä irti keski- ja uuden ajan toistuvista sodista kohti moderneja valtiomuotoja sisältyivät ajatuksiin tasa-arvosta ja vapaudesta. Tasa-arvon ihanne ja ihmisten samanlainen kohtelu lain edessä syntyperästä huolimatta nousi vähittäin yhteiseen tietoisuuteen valistusajattelijoiden, kuten John Locken (1632–1704) ja Jean Jacques Rousseau (1712–1778) ansiosta. Kilpailun käsite, competition, ilmaantui englannin kieleen vasta 1600-luvulla (OED 2009) ja oli yhteydessä tasa-arvon ja vapauden ideaalien esiin nousemiseen. Liberalisti Locke oli ensimmäinen Englannissa, joka esitti ihmisten olevan syntyessään vapaita ja tasa-arvoisia (Locke 1995/1689, §4, §104), mikä on myös kilpailun lähtökohta säädynmukaisen yhteiskunta-asemien jakautumisen sijaan.

Locken mukaan ”meidät kaikki on varustettu samoilla kyvyillä” luonnontilassa, joka on sellainen tasavertaisuuden ja yhtäläisyyden tila, jossa kenelläkään ihmisellä ei ole valtaa ja oikeutta enempää kuin jollain toisella (mt., §4, §6). Näin rahvaalla oli tämän vallankumouksellisen ajattelutavan mukaan oikeus haastaa aatelisto kilpailuihin erilaisista resursseista, koska nämä olivat ”riittävän samanveroisia”. Tasa-arvon ihanteen vallitsevaksi tulkinnaksi muodostui se, että kaikilla tulee olla vapaus toimia haluamallaan tavalla, kunhan he eivät estä muiden vapautta.

Vapaus ja tasa-arvo nousivat uudella ajalla hiljalleen yleiseen tietoisuuteen kyseenalaistamaan syntyperäisen eriarvoisuuden oikeutuksen. Kilpailullisesta ja sääntöjen mukaisesta resurssien jakamisesta tuli keskeinen egalitarismin ja liberalismien sivutuote. Harvat ajattelijat halusivat kilpailua siinä mielessä, kun siihen liittyvä pyrkimys voittaa muita ja nousta heroisesti näiden yläpuolelle – nähtiinhän edellä,

että demokraattisten valtioiden kehityksessä aatelis-herooiset hyveet kyseenalaistettiin. Kyse oli enemmänkin yhtäläisestä vapaudesta ottaa haltuun erilaisia resursseja, kuten yhteiskunnallisia asemia, koulutusta ja omaisuutta ansion eikä syntyperän mukaan.

Kilpailullisen habituksen kannalta on huomattava, että demokratioituvien valtioiden vähän koulutettu ja sorrettu rahvas ei automaattisesti noussut aateliston jälkeläisten tasolle tiedoiltaan ja taidoiltaan, vaikka lait olisivatkin sen mahdollistaneet. Yksilöiden kyvykkyyseroja ei voida erottaa perityn (kulttuurisen, sosiaalisen ja taloudellisen) pääoman mukaisista eroista. Koulujärjestelmällä onkin taipumus säilyttää olemassa olevia sosiaalisia eroja (Bourdieu 1998, 32). Aateliston jälkeläiset perivät vanhemmiltaan runsaasti erilaista pääomaa esimerkiksi omaisuuden, tuotantovälineiden, koulutuksen ja arvovallan muodossa. Sosiaalisen nousun toiveet edellyttivät rahvaalta uskoa menestykseensä, mikä johti monet herooisen ”jokainen on oman onnensa seppä” -ajattelutavan omaksumiseen.

1900-luvun alussa kilpailun vapaus ulottui yhä laajemmalle. Tällä oli suuri merkitys ihmisen minuuden rakentumiselle. Tällöin myös itsenäisestä identiteetin rakentamisesta tuli yksilölle tehtävä (esim. Bauman 2002, 42). Tiukan säätyjaon rikkouduttua periytyvät yhteiskunnalliset asemat korvautuivat luokilla, joissa asema on hankittavissa. Kilpailun aikakauden kannalta on olennaista, että kun yksilöllistyvän ihmisen identiteetistä tuli tehtävä, saattoi tässä tehtävässä myös epäonnistua. (Bauman 2002, 42–43.) Vapaus tavoitella resursseja kilpaillen ei tehnyt ihmisestä myöskään tasa-arvoista ja tasapainoista inhimillisen kokemuksen tasolla. Ristiriitaiset ihanteet, yhtäältä ajatus taloudellisesta itsekkyydestä kansalle taloudellista hyvinvointia tuovana asiana, sekä toisaalta pitkä epätsekkyyttä hyveenä pitävä perinne päinvastoin ehkäisevät persoonan integraatiota ja tuottavat hämmennystä (Fromm 1986, 127).

Saalistavan kulttuurivaiheen henkinen perintö

Sosiaalisilla eläimillä tavattu ja ihmistä usein sotimaan ajanut *halu asettua muiden yläpuolelle* (ks. Helkama 2009, 88) jäi elämään myös demokraattisessa kontekstissa. Vapaudesta ja tasa-arvosta ei automaattisesti ja välttämättä seuraa kilpailua, ja kasvattamalla vähemmän kilpailullisia ihmisiä kilpailun ei tarvitse olla yhtä vallitsevaa kuin nykyisin. Thorstein Veblenin (1857–1929) näkemykset saalistavasta kulttuurivaiheesta, jolle on ominaista sosiaalisen statuksen tavoittelu ja merkityksellistäminen (Veblen 2002, 46), selittää kilpailullisen habituksen muodostumisen historiaa ja kytkee sen heroiseen eetokseen ja kasvatusihanteisiin. Saalistava kulttuurivaihe kuvaakin pitkää ajanjaksoa arkaaisesta metsästäjästä ja soturista aina feodaalisiin lääninherroihin ja absoluuttisiin monarkkeihin asti. Tällöin raja saalistavan kulttuurivaiheen sekä kapitalismin välillä jää avoimeksi (Adorno 1997, 74). Myös nykyaikainen kilpailuyhteiskunta ja siihen liittyvä kilpailullinen habitus sekä herooinen eetos voidaan lukea saalistavan kulttuurivaiheen erääksi piirteeksi.

Saalistavassa kulttuurivaiheessa vain joutilas, eli ei-tuottavaa työtä tekevä, esimerkiksi sotilaista, papistosta, urheilijoista ja poliittisista johtajista koostuva luokka, saattaa päästä osalliseksi yhteiskunnallisesta kunniansta. Väkipakolla tai valloittamalla saadut hyödykkeet todistavat menestyksestä alkukantaisissa kilpailuissa (primal contest), jotka saavat yhä enemmän urotöiden piirteitä. Metsästyksen ja hyökkäyksen saaliit ovat arvokkaita ylimmän voiman symboleita, *voitonmerkkejä*. Hyökkäys on hyväksytty toimintamuoto ja saalis todiste hyökkäyksen merkityksellisyydestä. Hyödykkeiden hankkimisesta muutoin kuin valloittamalla (saalistamalla) tuli saalistavassa kulttuurivaiheessa sopimatonta miehuullisuutensa kukoistuksessa oleville henkilöille. Saalistavaa kulttuurivaihetta kuvaakin Veblenin termin ”kateutta herättävä ero” joutilaluokan sekä tuottavaa työtä tekevän luokan välillä. Tuottavaa työtä tekevät aletaan nähdä valloituksiin ja mainetekoihin kykenemättöminä, heikkoina ja alistuvina. Kateutta herättävät erot joutilaan ja tuottavan luokan välillä luovat perustan kerskakulutukselle

(conspicuous consumption), jossa joutilaan luokan voitonsymbolit saavat sosiaalisen merkityksensä. Saalistavassa kulttuurivaiheessa taistelu alkaakin hallita elämäkatsomusta henkisenä asenteena. Siitä tulee *itsetehostuksen* arvostettu muoto. (Veblen 2002, 17, 24–25, 33, 37; ks. Carter 1985, 133–135.)

Saalistusvaiheessa ja myös ennen tätä pääsy joutilaaseen ja etuoikeutettuun yläluokkaan edellytti urhoollisuutta, taistelua, nurkkakuntaisuutta, häikäilemättömyyttä ja määrätietoisuutta, joiden avulla ihminen saattoi menestyä kilpailussa. Myöhemmissä saalistusvaiheissa elämänihanteet ja yhteiskunnalliset vaatimukset hiljalleen muuttuvat, erityisesti näennäisen rauhanomaisessa kulttuurivaiheessa, jota nähdäkseni yhä elämme. Aristokraattiset ihanteet voimasta, mahtipontisesta hyökkäyksestä sekä johdonmukaisesta statustietoisuudesta säilyivät ”joutilaan” eliitin ihanteina, mutta saivat rinnalleen rauhanomaisempia ja varallisuuskeskeisempiä hyveitä, kuten varovaisuutta, säästäväisyyttä ja juonikkuutta. Oveluus ja juonittelu korvasivat väkivallan ja hyökkäyksen hyväksytyinä omaisuuden hankkimisen menetelminä. Aristokraattisia hyveitä olikin kanavoitava taloudelliseen toimintaan rauhanomaisemmillä tavoilla. (Veblen 2002, 127–128; ks. Heath 2008.)

1800–1900-lukujen taite edusti Veblenille näennäisen rauhanomaista kulttuurivaihetta, sillä vaikka elämää kuvasi tällöin muodollinen rauha ja järjestys, se oli silti siinä määrin pakon ja luokkaristiiriitojen sävyttämää, ettei sitä voi luonnehtia täysin rauhanomaiseksi. Veblen korostaa kuinka näennäisen rauhanomaisen vaiheen ihminen on altis palaamaan herruuden ja alistamisen asenteeseen. Altistuessa tottumaansa alkeellisemmalle taloudelliselle ja kulttuuriselle ympäristölle ihminen voi taantua saalistavan kulttuurivaiheen henkisiin piirteisiin. Tästä on lukuisia esimerkkejä vaikkapa siirtomaavallan historiasta. (Veblen 2002, 46, 108–119; ks. Hilpelä 2007.)

Tämän kirjoituksen keskeinen viesti on, että ajateltaessa kilpailua kasvatuksen näkökulmasta, siihen yleisesti liitettyjä hyveitä ja paheita sekä näiden historiallista muotoutumista, on otettava huomioon arkaaisten inhimillisten ominaisuuksien realiteetit. Olemme olennaisesti menneisyytemme muovaamia ja menneisyydestä tiedämme, millaisia

mahdollisuuksia ihmisyytemme pitää sisällään. Inhimilliset yllykkeet, joita Alford kutsuu *epäsivivilisoiviksi passioiksi*; paljas kunnianhimo, val-lanhimo, kateus, itsekkyyks ja ahneus, toimivat myös demokraattisessa kontekstissa (Alford 1993, 260) ja kasvatuksessa. Ne on vain sivilisoitu taloudelliseksi, poliittiseksi ja elintasosta käydyksi kilpailuiksi sekä arvosanakilpailuiksi, arvovaltakilpailuiksi ja niin edelleen.

Erilaiset kilpailun muodot, jotka voivat esiintyä melkein kaikessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, eivät ole vain arvoneutraalien *int-ressien* toteutumisen kiihкотonta edistämistä, vaikka tällainen ajatus kuuluukin valtavirran taloustieteen maailmankuvaan (Marglin 2009). Intressi on Bourdieun (1998, 131) mukaan peliin kohdistuvaa intohi-moa, peliin tempautumista ja sen merkitykseen uskomista (ks. myös Sulkunen 2006, 143). Intressin suhteen on ymmärrettävä, että erilai-sia ”pelejä”, jotka tässä ymmärretään laajasti erilaisiksi säännellyiksi kilpailutoiminnoiksi, pidetään Bourdieun mukaan tärkeinä koska ne on ”päntätty ja saatettu päähänne, ruumiiseen, muodossa, jota kutsutaan pelisilmäksi”. Meillä on pelisilmää sikäli kun henkisten rakenteiden sekä sosiaalisen tilan objektiivisten rakenteiden välillä on ontologista yhteensopivuutta. Pelin panokset ovat olemassa vain ihmisille, jotka ovat omaksuneet tarvittavat käyttäytymistäipumukset sekä havaitsemis- ja jaotteluperiaatteet, eli habituksen. (Bourdieu 1998, 131–132.) Sekä Bourdieu että Veblen ovat korostaneet, ettei ihmistä tule nähdä vain ”rationaalisena valitsijana”, vaan olentona jota liikuttavat myös irrationaaliset asiat, kuten statuskilpailu (Pressman 2002, 89–90).

Nykyaikaisen kilpailuajattelun henkiseen asenteeseen ja sen herooiseen eetokseen sisältyykin runsaasti herruuden ja alistamisen mentaalisia malleja, joita viljellään myös koulukäytännöissä ja ihmi-sen itsekasvatuksessa. Herruutta tavoitellaan yleisesti hyväksytyllä tavalla ilman suoria (fyysisen) väkivallan tekoja. Mutta pelkkä yleinen hyväksyttävyyys ei vielä tee toiminnasta eettistä tai kasvatusihanteeksi kelpuutettavaa. Inhimillisen aggressiivisuuden raaimmat muodot voidaan saada kuriin laeilla, mutta hienovaraisimpia aggressiivisuuden muotoihin laki ei tahdo yltää. Esimerkiksi kasvavan kulutuksen ja

väestön kasvun sekä toisaalta lisääntyvän luonnonvarojen niukkuuden voidaan otaksua kiristävän kilpailua ja lisäävän resurssikonflikteja entisestään (Homer-Dixon 1999). Kilpailu on tiedetty sodan syyksi ainakin Thomas Hobbesista (1985, 185) lähtien ja Sigmund Freudin (1972, 75) mukaan inhimillisen hyökkäävyyden ehkäiseminen voi olla ihmiskunnan kohtalonkysymys. Luonto ei kuitenkaan itsestään vie ihmistä konflikteihin, vaan ihmisellä on mahdollisuus oppia kilpailullisen habituksen sijaan sellaisia luonteenhyveitä ja habituksia, jotka tekevät todennäköisemmäksi resurssien rauhanomaisen jakamisen. Yksipuolisesti kilpailua painottava aikakautemme ei kuitenkaan ole riittävästi jalostanut solidaarisen jakamisen ja yhteistyön hyveitä, jotta rauhanomainen yhteiselämä toteutuisi.

Herooinen eetos ja tasavertaisten mahdollisuuksien ideologia

Veblenin kuvausta saalistavasta kulttuurivaiheesta, sen joutilaan luokan arvoista ja toimintatavoista, sekä Hirschmanin kuvausta aateliston vastaavista, voidaan tarkastella herooinen eetoksen ja kasvatusihanteiden ilmentyminä. Herooisella eetoksella tarkoitan sankaruuteen liittyvien katsomusten kokonaisuutta, johon liittyy asenteita, tunteita ja usein tiedostamattomia olettamuksia ja ajattelutapoja. Nämä voivat olla sisäistettyjä osaksi yksilön habitusta sekä moraalisubjektiviteettiä ja myös edesauttaa erilaisten performatiivisten maineen kasvattamiseen tähtäävien väkivaltaisten tekojen suorittamista.

Esimerkiksi kirjallisuudessa sankari on jäljitelty ja ihailtu yksilö, joka nostaa pintaan kulttuurisia ihanteita ja hyveitä (Lowley 2009). Herooinen etiikan irrationaalisuus liittyy erilaisten sankarien kritiikittömään ihailuun ja jäljittelemiseen sekä heidän kunniaansa samaistumiseen (Veblen 2002, 64–65). Herooinen kunnian eetos on laajasti ottaen yksilön arvokkuuden (dignity) nykymuodon taustalla. Kunnian etiikka on kiinnostunut yhtäältä kunnian ja maineen

sekä toisaalta kasvojen menetykseltä välttymiseltä, motivoiden myös kilpailemista. (Taylor 1989, 25, 44.)

Herooinen eetos on rakentunut eri kulttuureissa kulkeutuvien tarinoiden kautta, joissa ylistetään rohkeutta, kunniaa ja menestyksellistä taistelua. Tarinoiden kertomista voidaankin pitää eräänä keskeisenä kasvatuksen ja itsekasvatuksen välineenä (MacIntyre 2004, 148; Lowrey 2009). Meidän aikamme herooiset tarinat eroavat antiikin aikuisista, mutta yhtymäkohtiakin löytyy – esimerkiksi kokonaisvaltaisen ihaileva suhtautuminen sankareihin. Nykyään tarinat koskevat urheilijoita, sijoittajia, huippuosajia, näyttelijöitä, pop-tähtiä, julkkiksia sekä yritysjohtajia, joista luodaan romanttisia ihannekuvia mediajulkisuudessa. Sen lisäksi että kilpailuun liittyvä herois-romanttinen sankarimystiikka tuottaa ja ylläpitää aggressiivisia mentaalisia malleja sekä irrationaalista herruuden ja väkivallan ihailua, mikä näkyy esimerkiksi väkivaltaviihteen suosiossa, se myös verhoaa sen tosiasian, etteivät ihmiset ole automaattisesti kilpailuissa ”samalla viivalla”.

Ansioiden mukainen resurssien jakaminen kilpailujen kautta kuuluu sivilisaatiomme kantaviin ideoihin (ks. Caillois 2001, 114), mutta ajatus ansiosta ja ansioitumisesta on myös heroisen kulttuurin ja heroisten ihanteiden perillinen. Vain harvoilla on mahdollisuus menestyä vaikka kaikilla on tähän ”tarve”, ainakin mielekkään minäkäsityksen muodossa. Monet ihmiset haluavatkin saavuttaa menestystä samaistumalla vaikkapa urheilujoukkueen menestykseen. Näin ihminen voi saavuttaa menestysidentiteetin ilman henkilökohtaisen kilpailemisen tuomaa vaivaa ja epäonnistumisen uhkaa. Tällaiseen voittajiin identifioitumiseen juontaa juurensa erilaisten menestyjien, sankarien ja tähtien palvonnan kultti, joka on myös olennainen demokraattisen ihmisen menestyksen puutetta kompensoiva mekanismi. (Caillois 2001, 120–122.)

Nykyaikainen sosiologi tietää sen, mitä liberalismiin alkuteoreetikko ei yhteiskuntatieteen alkeellisen kehitystason vuoksi sekä heroisen eetosvallitsemisen vuoksi selvästi ymmärtänyt: monet omasta tahdosta riippumattomat perimään sekä taloudelliseen, sosiaaliseen

ja kulttuuriseen pääomaan liittyvät seikat vaikuttavat kilpailussa menestymiseen (ks. Caillois 2001, 64, 111–115, 120; Sennet 2004, 101; Bourdieu 1999, 65; Heath 2008). Ihmislapsen maailmaan syntymää voidaan verrata kaikille pakolliseen lottoarvontaan (Caillois 2001, 112–115), jonka tuloksia esimerkiksi hyvinvointivaltion koulutuspolitiikka on pyrkinyt tasaamaan.

Vertailu – markkinat ihmisen arvon määrittäjinä

Kilpailu edellyttää aina joihinkin kriteereihin kytkeytyvää vertailua. Vertailu liittyy myös heroiseen eetokseen sikäli, että Veblenin (2002, 65) mukaan yhteiskunnallinen eliitti määrittää sen elämäntavan, jonka yhteisö hyväksyy kunnialliseksi ja säädyllyiseksi. Ihminen on siis oppinut vertailemaan itseään eliittiin, mikä on ongelmallista sikäli, että kilpailun logiikka ei mahdollista samanaikaisesti kovin montaa menestystä. Sankaritarinoiden arvostus ja halu nostaa omaa arvoa identifioitumalla sankareihin ja vertailemalla itseä niihin onkin peittänyt taakseen sekä sankaruuden kääntöpuolta että minuuden kilpailullista rakentumista.

Veblen puhuu *kateutta herättävistä vertailuista*, joissa ei ole nykyisin kyse välttämättä siitä, että ihminen tavoittelisi tietoisesti ja tarkoituksellisesti mainetta, omaisuutta, valtaa tai statusta. Sen sijaan ihminen voi vain kokea nämä asiat kauniina, tyylikkäänä, fiksuina ja ”parempina”. Yksilö ei välttämättä ”saalista” tarkoituksellisesti menestystä, omaisuutta ja valtaa toisten yli, vaan hänen ”työteliäisyyden vaistonsa” saa hänet toimimaan. (Heath 2008; Veblen 2002, luku 6). Työteliäisyyden vaisto onkin Veblenin mukaan varhempaa perua oleva kuin saalistava kilpailutaipumus. Kilpaileva saalistusimpulssi tai ”urheilullisuuden vaisto” on vain työteliäisyyden vaiston muunnos ja sellaisena epävakaa. (Veblen 2002, 143; Heath 2008; vrt. Adorno 1997, 81–85.) Kilpailullisissa konteksteissa työteliäisyys voi kehittyä saalistavaksi kilpailullisuudeksi, jossa itse toimintaa tärkeämmäksi nousee voittaminen, voitonmerkit ja valta.

Saalistava kilpailevuus on tottumus, joka on rakentunut ihmisen luonteenpiirteeksi sekä kulttuuriseksi ”saalistushengeksi” pitkän ihmisten taipumuksia valikoivan historian tuloksena (Veblen 2002). Saalistushenki toimii nykyisin ihmisen vimmatussa työnteossa statuksen nostattamiseksi, jota palvelee myös perustarpeet ylittävä (kerska) kulutus. Työteliäisyytenä, statustietoisuutena ja kilpailunhaluna ilmevä saalistava kilpailutaipumus on toisin sanoen muokannut ihmisen habitusta ja moraalisubjektiutta. Tämä tarkoittaa, että ihminen on oppinut kiinnittämään huomiota erilaisten statuksesta viestivien tunnusmerkkien vertailevaan tunnistamiseen ja tunnustamiseen.

Vertailuun perustuva statustietoisuus ja saalistava kilpailutaipumus liittyvät olennaisesti myös kilpailukykypolitiikkaan. Sen voitonmerkkeinä ovat kauppataseen ylijäämä, menestys kilpailukyky-rankinglistoilla ja luottoluokituksissa sekä Pisa-vertailuissa, eivätkä niinkään valloitukset (paitsi ehkä markkinaosuuksien) ja voitettut sodat. Tällaisessa kilpailutaipumuksessa vertailukohtia haetaan huipulta. Vertailun konteksti on globaali talouskilpailu, jossa pääoman valta toimii pääomapaon uhan ylläpitämisen kautta.

Kasvatuksen kontekstissa kilpailukykypolitiikka ja globalisaatio ilmenee muun muassa siten, että Suomen valtiovarainministeri perustelee päivähoiton merkitystä vientiyritysten kilpailukyvyllä (Kantola 2010). Oppimisesta myös puhutaan usein kansallisen kilpailukyvyyn, menestyksen ja osaamisen avaintekijänä. Tällaisessa ajattelussa elinikäisestä oppijasta saatetaan puhua ”oman markkina-arvonsa parantajana”. Todistuksen eräs merkitys on yksilön ”markkina-arvon” virallinen tunnustaminen. Eivätpä puheet ”ihmisinvestointien huoltamisesta” eräänlaisena ”henkisenä kunnossapitonakaan” ole tällaiselle ajattelulle vieraita, täytyyhän ihmisinvestoinnista saada ”mahdollisimman hyvä teho irti”. (Otteet teoksesta Ojala 2002, 38–39, 161–162.)

Kilpailun aikakauteen liittyy kapitalistinen markkinatalous, jossa vertaillaan ja arvotetaan näennäisen arvoneutraalisti ihmisten eroja. Myös resurssit jaetaan oikeudenmukaisesti vapaiden markkinoiden avulla (Hilpelä 2003). Tällainen vertailuajattelu ihmisen arvon määräytymisestä heijastuu myös kasvatuksen maailmaan ja ”koulutus-

markkinoille” näkyen siellä esim. lasten kilpailuttamisena, vertailuna ja (eri)arvottamisena, vanhempien huolena lastensa kilpailukyvyyn kehityksestä sekä lapsen pohdintoina omasta arvostaan tai pärjäämisestään (ks. Hilpelä 2003; ks. Värrä 2002).

Erich Frommin mukaan markkinaperustainen itsetunnon määrittäminen merkitsee epävakautta ja turvatonta minuutta. Yksilön arvo on ulkopuolisten ja hallitsemattomien voimien myllerryksessä ja yksilö tarvitsee jatkuvasti ulkoista vahvistusta epävakautta minuudelleen markkinavoimien suhdannevaihteluiden armoilla. (Fromm 1986, 72; ks. Värrä 2002.) Kasvatukseen sovellettuina markkina-ajattelusta seuraa turvattomuutta ja epävakautta omanarvontuntoa, jotka haittaavat ihmisen tasapainoista kehitystä.

Totaalisen empiristinen minäteknologia

Ajatukset ihmisten vertailusta, oman markkina-arvon parantamisesta sekä kilpailullisen habituksen herooisista juurista osana nykymuotoisen valtion muotoutumista ja kilpailun rauhanomaistumista ovat keskeisiä ihmisen minuuden rakentumisen teknologioille. Yksilön kilpailukyky muodostuukin kilpailukykyvaltiossa kommunikatiivisista ja innovatiivisista taidoista sekä kyvystä tarkkailla itseään kilpailukyvyyn perspektiivistä (Kettunen 2008, 169).

Yksi kilpailemisen tehtävä, joka selittää ihmisen laajamittaista vapaaehtoista kilpailemista sekä kilpailullisen habituksen rakentumista, liittyy itsekasvatukselliseen itsen tuntemisen tarpeeseen sekä saavutettuun tunnustukseen tai kunniaan. Ihmisen kunniantunto on kääntynyt paljolti sisäänpäin, itsen rationaaliseksi kontrolliksi (Taylor 1989, 152). Emme enää tavoittele mainetta vain muiden silmissä, kuten ”herooisissa yhteiskunnissa”, vaan pyrimme myös säilyttämään arvokkuuden omissa silmissämme (Taylor 1989, 152). Näin voiman, järkähtämättömyyden, päättäväisyyden ja kontrollin aristokraattiset soturihyveet sisäistettiin yksilön itsehallinnaksi (Taylor 1989, 152–153).

Kilpailusta on tullut (yhdestä näkökulmasta) minätekniologia, jossa yksilö tavoittelee rationaalista itsehallintaa ja kontrolloi omaa arvoaan ulkokohtaisen objektiivisella tavalla. Kilpailua voidaan tarkastella itsehallintaa ja muita herooisia hyveitä painottavana minätekniologiana sikäli, kun Foucault'n (1988) mukaan *minätekniologialla* viitataan käytäntöihin, joiden avulla ihminen ymmärtää ja muokkaa itseään. Kilpailun kannalta minätekniologia toimii myös ihmisten statuskilpailuissa ja vertailuissa. Eräät kasvatustieteilijät (kuten Dearden 1998, 339) pitävät kilpailua hyvänä, ja erityisesti aikuistumiseen valmistavana, keinona itsetuntemuksen lisäämiseen.

Marcusen *totaalisen empirismin* käsite on kiinnostava tarkasteltaessa kilpailua itsen ymmärtämisen ja minän hallinnoinnin herooisena tekniologiana. Totaalinen empirismi tarkoittaa käsitystä, jonka mukaan vain empiiristen mittausten kautta voidaan saavuttaa tosiasiatietoa. Tällainen empirismi merkitsee laajalle ulottuvaa ajattelutottumusten muutosta, kun mittausten ulkopuolelle jäävien ilmiöiden järjellisyys ja merkitys kyseenalaistuu. (Marcuse 1969, 36–37.)

Kilpailusta on siis tullut yhdenlainen *minätekniologia*, jonka avulla ihminen saa tietoa itsestään sellaisena, kuin tämä kussakin kilpailussa esiintyy ja oppii myös arvottamaan muita vastaavasti kilpailijoina. Kilpailuissa ihmisen piirteitä voidaan operationalisoida erilaisten mittausten kohteiksi. Aivan kuin herooisissa yhteiskunnissa ihmisen tuli hyväksyä sotien ja kilpailujen lopullinen tulos sosiaalisen ryhmän silmissä, nyt ihmisen täytyy hyväksyä kilpailun todistus omasta minuudestaan. Kilpailu toimii siis ikään kuin tieteellisen kokeen tavoin tuottaen verifioitavaa, objektiivista tietoa, jonka kautta yksilö voi oppia tuntemaan paremmin itseään (vrt. Dearden 1998, 339) ja nousta menestyessään ”ansionmukaisesti” itsearvostuksessaan muiden yläpuolelle.

Totaalisen empiristinen itsesuhde ja kilpailujen käyttö itsereflektion tekniikkana on monin tavoin ongelmallinen. Häviäjän kokemus omasta vähäarvoisuudestaan empiirisesti ja ”objektiivisesti” todistettuna asiantilana sosiaalisessa vertailussa voi olla varsinkin lapselle, jonka subjektiiviteetti on rakentunut kilpailuyhteiskunnan heroisten

ominaispiirteiden mukaisesti, musertava (vrt. Bourdieu 1998, 40–41). Ongelmallisuudessa ei ole välttämättä kyse suorista häviäjälle osoite-
tuista epäkunnioituksen osoituksista ja sosiaalisesta luuseri-stigmasta. Tunnustuksetta vaille jääminen ja vähäarvoiseksi osoittautuminen voi vahingoittaa, jos leima sisäistetään (Taylor 1995, 78).

Kilpailullinen minätekniologia, jossa kilpailuajattelua sovelletaan yksilön intiimin minuuden hallinnointiin voi saada aikaan kielteisen minäkäsityksen, joka heijastuu kielteisenä minä-maailmasuhteena ja joka voi purkautua väkivaltaisilla tavoilla. Bourdieun mukaan koululaitoksen kaikenkattavasti ja raa’asti rankkaamille ja pois pudotetuille yksilölle ei jää useinkaan muita keinoja ”tuhotun minuutensa korjaamiseen” kuin raaka koulu- ja yhteiskuntajärjestyksen rikkominen, psyykinen kriisi, mielisairaus tai itsemurha (Bourdieu 1998, 40–41; ks. Värrä 2002).

Ekstrospektion pintapuolisuus

Kyky tarkastella itseä puolueettomasti, mitä kilpailulta joskus toivotaan (ks. Dearden 1998, 339), kuuluu ihmisen haastaviin ”sivistysominaisuuksiin” (ks. Wilenius 1982). Kilpailullinen itsetutkiskelu on kuitenkin enemmän ulkokohtaista ekstrospektiota kuin minuuden mittaamattomien syvyyksien introspektiota. Ekstrospektiossa kilpailun ulkoiset vaatimukset määrittävät ihmisen kehityssuuntaa ja ihmisen minuuden kehittämisen rajoittuu yleensä kilpailussa menestymisessä vaadittuihin ominaisuuksiin, eikä esimerkiksi eettisesti tai esteettisesti korkeatasoisiin ihmisen ulottuvuuksiin (ks. Fromm 1986, 68–75). Tämä synnyttää myös lähinnä ulkoista motivaatiota, joka voi syrjäyttää ihmisen sisäisen motivaation toimia moraalisesti oikein (Frey & Jegen 2001).

Vieraannuttavaan vertailuun liittyy historiallisesti myös kilpailuyhteiskunnan hoveista saamat vaikutteet. Hoveja luonnehti tyypillisesti jännite ihmisen autenttisuuden ja järkevyyden välillä (van Krieken 2005, 86–89). Hovissa persoonan autenttista ilmaisua piti välttää, etteivät kilpailijat saaneet tästä psykologista etua kilpailussa tunnus-

tuksesta, suosiosta ja vallasta kuninkaan ja hovin silmissä. Statuksen ja arvovallan ylläpito ja parantaminen edellyttivät hyvän vaikutelman antamista, josta seurasi ”järkevää” oman autenttisen luonteen ja emotionoiden kätkemistä. Porvarillistuva ja demokratisoituva yhteiskunta erotti toisistaan julkisen ja yksityisen elämän, mikä mahdollisti sen, että emotionaalinen autenttisuus voitiin vapauttaa kilpailullisesta laskelmoinnista yksityisyyden piirissä. (van Krieken 2005, 86–89.)

Vaikka porvarisluokan habitus rakentui osin vastakohtana hovi-yhtyeiskunnille ja feodaaliaateliston sotaisille passioille, tuli siitä samalla myös joiltain osin hoviyhtyeiskunnan havainnon- ja arvonanonkategorioiden säilyttäjä. Aatelistoon ja hoveihin liittyvää identiteetin ulkoisiin ilmenemismuotoihin keskittymistä ja kilpailullisuutta voidaan pitää tällaisina seikkoina porvarillisessa habituksessa. Myös statuksesta, arvovallasta ja sosiaalisesta asemasta tuli kaikkien sosiaalisten suhteiden keskeisen huomion kohde juuri hovien vaikutuksesta. (van Kriegen 83, 85.) Ei tarvitse suurta mielikuvitusta nähdä hovien suosituimmuskilpailujen yhteys nykyaikaiseen tosi-tv-julkisuuteen. Tosin suosiota ei enää haeta kuninkaalta, vaan kansalta.

Vertailun kasvatuksellisena ongelmana on liiallinen arvosteleisuus, josta seuraa hedelmätöntä tuomitsemista ja ihmisen ainutlaatuisuuden puutteellista hyväksyntää. Gert Biesta puhuu kasvatuksellisesta tavasta ymmärtää ihminen ainutlaatuisena ja yksilöllisenä olentona, joka tulee läsnä- ja mukanaolevaksi ilman ennalta määriteltyä ajatusta ihmisen sisäsyntyisestä olemuksesta. Tällöin ihmisille luodaan mahdollisuuksia tulla maailmaan ja löytää omat äänensä ainutlaatuisina olentoina määrittelemättä ihmisyyttä ennalta ja ulkoa päin. (Biesta 2006, 41–43, 70.)

Näyttää siltä, että kilpailussa ihmisen ainutlaatuinen ja yksilöllinen maailmaan tuleminen tapa Biestan (2006) kuvaamassa mielessä ei ole erityisen arvostuksen ja kiinnostuksen kohde. Kilpailun näkökulmasta osallistujat ovat lähtökohtaisesti homogeenista massaa. Ihmisestä tulee paradoksaalisesti ainutlaatuinen yksilö voittamalla herooisesti muut kaikille ennalta määritettyjen kriteerien puitteissa. Tällä tavoin ihminen oppii ymmärtämään itseään totaalisen empiristi-

sissä vertailuissa. Klemola (1990, 63) on todennut, ettei kilpaileminen tähtää aitoon itsenä olemisen ymmärtämiseen, vaan ennemminkin ihminen kääntyy kilpailuissa pois itsestään, kohti voittoa, julkisuutta, maaliviivaa kohti.

Lopuksi: moraalisubjektin kovettuminen

Kuten jokainen aikakausi tuottaa niitä psykologisia piirteitä, joita se tarvitsee (ks Adorno 2007), kannustaa myös kilpailun aikakausi käytännöillään tiettyjen psykologisten ominaisuuksien omaksumiseen ja kehittämiseen. Näiden ominaisuuksien juuria on tässä kirjoituksessa etsitty valtioiden muodostumisen logiikasta, kilpailun rauhanomaistumisen ja säätelemisen kautta, sekä kilpailun taustalla olevasta herooisesta eetoksesta. Näitä kehityskulkuja on suhteutettu siihen, miten ihminen rakentaa itseään kilpailevana subjektina.

Kilpailun aikakauden heroisten kasvatusihanteiden arvoa pohdittaessa onkin tarkasteltava niitä tapoja, joiden kautta kilpailusta on tullut kyseenalaistamaton asia. Näkemällä, kuinka ”saalistava temperamentti” edistää yhä yksilön selviytymistä kilpailuyhteiskunnassa (Veblen 2002, 121–122) voidaan paremmin arvioida kilpailua kasvatuskäytäntöjen ja –ihanteiden sekä itsekasvatuksen näkökulmasta. Veblenin mukaan rauhanomaisemman luonnetyypin leviäminen ja kehittyminen voikin hidastua, jos heroisiin urotekoihin mieltyneet yksilöt pääsevät ohjaamaan yhteisön nuoria jäseniä. Jopa koululiikunnasta tuttu urheilu voi edustaa vebleniläisessä katsanossa saalistavaa kilpailutaipumusta. (Veblen 2002, 136, 195.) Myös tuloerojen ja eriarvoisuuden kasvua voidaan tarkastella saalistavan kilpailutaipumuksen ja temperamentin kehittymisen näkökulmasta.

Veblen jatkaa, että kilpailujärjestelmä pyrkii karsimaan rauhanomaisia ihmisluonnon piirteitä, kuten myötätuntoa ja sopuisuutta, sillä varallisuuskulttuurissa menestymistä edistävät usein sellaiset piirteet kuin häikäilemättömyys ja elämän kunnioituksen, rehellisyyden sekä myötätunnon puute (Veblen 2002, 121–127). Esimerkiksi myötätunto

kuuluukin olennaisena osana ihmisen moraaliseen arvostelukykyyn sekä moraalisesti arvostettavaan käyttäytymiseen. Myötätunnon tukahduttaminen vaikuttaa taas haitallisesti yksilön moraaliseen minäkäsitykseen. (Cameron & Payne 2012, 228.)

Urhoollisuutta sodissa ja kilpailuissa painottava, voimankäyttöä, väkivaltaa, vahvemman oikeutta sekä voitonmerkkejä ihaileva herooinen eetos onkin vaikuttanut kilpailun aikakauden ihmiseen myötätuntoa kovettavalla tavalla. Markkinakilpailun asema vastaa nykyisin vahvemman oikeutta (Bourdieu 1999, 56), ja puhe näennäisen arvo neutraaleista intresseistä piilottaa alleen esimerkiksi valtaan ja toisten päihittämiseen liittyviä aggressiivisia intohimoja. Kilpailun aikakauden moraalisubjektista on kehittynyt tarpeettoman kova, jopa paatunut, kun tämä on oppinut että toisen häviöön alistaminen kilpaillen on arvostettavaa toimintaa. Kilpailu säädelyissä muodoissaan ei yleensä tuota moraalista erinomaisuutta, vaan lähinnä säädelyä egoismia.

Syy kilpailun aikakauden kovuuden ihannointiin johtuu sekä kilpailutalouden ja -yhteiskunnan käytännöistä että monista virhekäsityksistä, joiden juuret juontavat heroois-romanttiseen ja maskuliiniseen ideologiaan, jota vaikkapa toimintaelokuvat ja sotapelit uusintavat. Yleisesti uskotaan, että luonteen herkät piirteet haittaavat kilpailumenestystä. Näin herkkyyden kovettaminen nähdään kilpailukykyä parantavana asiana. Tällaisessa hengessä myös monet hyvää tahtovat kasvattajat kilpailuttavat lapsia ja nuoria, jotta nämä pärjäisivät kilpailun kovassa maailmassa.

Kovuus ei tuo automaattisesti mukanaan siihen usein liitettyjä herooisia hyveitä kuten sinnikkyyttä, kestävyyttä ja rohkeutta. Kovuuden yleisenä kilpailua haittaavien aistimellisten kokemusten torjumisena voi liittyä yhtä hyvin rohkeutta kuin pelkoakin, luovuttamista tai sinnikkyyttä, kärsimättömyyttä tai kärsivällisyyttä. Kilpailullinen kovettuminen sen sijaan kaventaa ja supistaa tajunnan avaruutta kilpailussa strategisesti hyödylliseen.

Kilpailun aikakauden ihminen ei, paatuneimmassa muodossaan, kunnolla havaitse tai merkityksellistä häviäjän kärsimystä (omaa tai muiden). Kärsimys (tai karaistuminen) ei kuitenkaan ole tyyppisesti

erityisen ylevöittävä ja kasvattavaa, vaan se voi olla myös brutalisoivaa ja havaintojamme rappeuttavaa (Nussbaum 2006, 309). Kovalta ihmiseltä puuttuu empatiakyky, taito eläytyä toisen asemaan ja kuvitella miltä toisesta tuntuu (Wilenius 1982, 27), joka on moraalisubjektuuden ydinominaisuus. Empatia ja myötätunto yhteistyön, jakamisen ja anteliaisuuden ohella ovat sellaisia kasvatusihanteita, joiden merkitys kasvaa etenkin ympäristöressurssien niukentuessa.

Lähteet

- Adorno, T. 2007.** Kasvatus Auschwitzin jälkeen. Teoksessa Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa (toim.) *Mitä on valistus?* Tampere: Vastapaino, 222–240.
- Adorno, T. W. 1997.** Prisms. Cambridge: MIT Press.
- Alford, F. 1993.** Greek Tragedy and Civilization: The Cultivation of Pity. *Political Research Quarterly*. 46 (2), 259–280.
- Bauman, Z. 2002.** *Notkea moderni*. Tampere: Vastapaino.
- Biesta, G. 2006.** *Beyond Learning. Democratic Education for Human Future*. London: Paradigm Publishers.
- Bourdieu, P. 1998.** *Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, P. 1999.** *Vastatulel. Ohjeita uusliberalismin vastaiseen taisteluun*. Helsinki: Otava.
- Caillois, R. 2001.** *Man, Play and Games*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Cameron, C. D. & Payne, K. 2012.** The Cost of Callousness: Regulating Compassion Influences the Moral Self-Concept. *Psychological Science*. 23 (3), 255–259.
- Carter, J. M. 1985.** Sport, War and the Three Orders of Feudal Society: 700–1300. *Military Affairs*. 49 (3), 132–139.
- Dearden, R. F. 1998.** Competition in Education. Teoksessa Paul Hirst (toim.) *Philosophy of Education: Major Themes in the Analytic Tradition*. Florence: Routledge. 331–341.
- Elias, N. 1998.** *On civilization, power and knowledge. Selected writings*. Menel, S. & Gouldblom (toim.). Chicago: University of Chicago Press.
- Elias, N. 1982.** *Power & Civility. The Civilizing Process: Volume II*. New York: Pantheon.

- Foucault, M. 1988.** Technologies of the Self. Teoksessa Luther H. Martin & Hugh Gutman & Patrick H. Hutton (toim.) *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. London: Tavistock. 16–49.
- Foucault, M. 1999.** Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto. Nautintojen käyttö. *Huoli itsestä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Freud, S. 1972.** *Ahdistava kulttuurimme*. Helsinki: Weilin + Göös.
- Frey, B. S. & Jegen, R. 2001.** Motivation Crowding Theory. *Journal of Economic Surveys*. 15 (5), 589–611.
- Fromm, E. 1986.** *Man for Himself. An Inquiry into the Psychology of Ethics*. London: Ark.
- Gatt, A. 2006.** *War in Human Civilization*. New York: Oxford University Press.
- Heath, J. 2008.** Thorstein Veblen and American Social Criticism. Teoksessa Cheryl Misak (toim.) *Oxford Handbook of American Philosophy*. Oxford: Oxford University Press. 235–253.
- Helkama, K. 2009.** *Moraalipsykologia. Hyvän ja pahan tällä puolen*. Helsinki: Edita.
- Hilpelä, J. 2003.** Voiko nyky-yhteiskunnassa kasvaa moraalisubjektiksi. *Aikuskasvatus* 22 (2), 133–142.
- Hilpelä, J. 2007.** Soturimentaliteetin paluu. *Kasvatus* 38 (3), 3–6.
- Hirschman, A. O. 1981.** *The Passions and the Interests. Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Hobbes, T. 1985.** *Leviathan*. London: Penguin Books.
- Homer–Dixon, T. 1999.** *Environment, Scarcity and Violence*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Horkheimer, M. 2008.** *Välineellisen järjen kritiikki*. Tampere: Vastapaino.
- Kantola, A. 2010.** Kilpailukyky politiikan valtastrategiana. Teoksessa Kais-to, J. & Pyykkönen, M. (toim.) *Hallintavaltia*. Helsinki: Gaudeamus. 97–118.
- Kettunen, P. 2008.** *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino.
- Klemola, T. 1990.** *Liikunta tienä kohti varsinaista itseä. Liikunnan projektien fenomenologinen tarkastelu*. Tampere: Tampere University Press.
- Klemola, T. 2005.** *Taidon filosofia – Filosofin taito*. Tampere: Tampere University Press.
- van Krieken, R. 2005.** *Norbert Elias*. London and New York: Routledge.
- Kymlica, W. 2002.** *Contemporary Political Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Locke, J. 1995/1689.** *Tutkielma hallitusvallasta. Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- MacIntyre, A. 2004.** *Hyveiden jäljillä. Moraaliteoreettinen tutkimus*. Helsinki: Gaudeamus.

- Macpherson, C. B. 1961.** *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke.* Oxford University Press.
- Marcuse, H. 1969.** *Yksilötöinen ihminen. Teollisen yhteiskunnan tarkastelua.* Helsinki: WSOY.
- Marglin, S. 2009.** *Dismal Science. How Thinking Like an Economist Undermines Society.* New York: Oxford University Press.
- Nussbaum, M. 2001.** *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions.* New York: Cambridge University Press.
- OED 2009.** *Oxford English Dictionary.* Second Edition on CD ROM (v. 4.0). Oxford University Press.
- Otala, L.-M. 2002.** *Oppimisen etu – kilpailukykyä muutoksessa.* Helsinki: Otava.
- Pulkki, J. 2010.** Voitonhimon ongelma. *Tiedepolitiikka* 4. 39–52.
- Pressman, S. 2002.** *Fifty Major Economists.* London and New York: Routledge.
- Rousseau, J.-J. 1988.** *Yhteiskuntasopimuksesta. Eli valtio-oikeuden johtavat aatteet.* Hämeenlinna: Karisto.
- Räisänen, P. 2004.** Sivilisaatioteorian nousu ja tuho. Norbert Elias ja historiantutkimus Saksassa. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* No. 3. Www-lähde: <<http://www.ennenjanyt.net/3-04/elias.pdf>> Luettu 27.2.2013.
- Sennett, R. 2004.** *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa.* Tampere: Vastapaino.
- Sulkunen, P. 2006.** Mikä ihmeen talous? Sosiaalisen synty ja hiipuminen Smithin ja Bourdieun yhteiskuntateorioissa. Teoksessa Semi Purhonen & J. P. Roos (toim.) *Bourdieu ja minä.* Tampere: Vastapaino, 131–161.
- Taylor, C. 1995.** *Autenttisuuden etiikka.* Helsinki: Gaudeamus.
- Taylor, C. 1989.** *Sources of the Self: Making of the Modern Identity.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Veblen, T. 2002.** *Joutilas luokka.* Helsinki: Art House.
- Värri, V.-M. 2002.** Kasvatus ja ”ajan henki” – tulkintoja psykokaapitalismin armottomuudesta. *Aikuiskasvatus* 22 (2), 91–104.
- Wilenius, R. 1982.** *Ihminen ja sivistys.* Jyväskylä: Gummerus.